

Received: 12.04.2019

Accepted: 18.05.2019

Published: 24.06.2019

JOTS, 3/2, 2019: 259-286

Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler

Reduplications in the Old Turkic Inscriptions and Manuscripts

Erhan AYDIN

Inönü University (Malatya/Turkey)
E-mail: erhan.aydin@inonu.edu.tr

Ahmet KARAMAN

Inönü University (Malatya/Turkey)
E-mail: karamana00@gmail.com

Reduplications or hendiadyoins are one of the important elements of the evolution and development of a language. They that appear in the first documents of the Turkish language from the 8th century onwards are a proof that Turkish has undergone inter-word interactions earlier than the 8th century. In this respect, it is an important requirement to identify the reduplications written in Old Turkic scripts and manuscripts. In this article, all the inscriptions and manuscripts written in Old Turkic script will be examined and the hendiadyoins used will be determined.

Key Words: reduplications, Old Turkic inscriptions, Old Turkic manuscripts.

Giriş

Türklerin tespit edilebilmiş en eski yazılı kaynakları Eski Türk yazıtlarıdır. Eski Türk yazısıyla yazılmış olan bu yazıtlar, Türklerin geniş bir alana yayılmış olmasına paralel olarak Moğolistan, Yenisey (Tuva ve Hakasya), Dağlık Altay Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi çeşitli coğrafyalarda yer almaktadır. Eski Türk yazıtları, her şeyin kısa ömürlü olduğu Orta Asya bozkırında, sonsuzluğa taşınabilmesi adına, taşlara işlenmiştir.

Sözü edilen yazıtların en meşhurları, II. Türk Kağanlığı'na ait olup VIII. yüzyılda dikilmiştir. Bu yazıtlar bugün Moğolistan'da bulunmaktadır. Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi ve Küli Çor yazıtları bu yazıtların en hacimli olanlarıdır. Bu yazıtlar, Türk adının geçtiği ilk yazılı metinler olmanın yanında, ilk Türk tarihi olma özelliğine de sahiptir. Aynı zamanda Türk dilinin ilk edebî eserleri de yine bu yazıtlardır.

Türlere ait ilk yazılı kaynaklardan bir kısmı ise Yenisey bölgesinde bulunmaktadır. Yenisey yazıtları ifadesiyle, daha çok, bugünkü Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde ele geçmiş yazıtlar anlaşılmaktadır. Bu yazıtların hangi tarihlerde dikildiği henüz tespit edilememiştir.¹ Yenisey bölgesindeki yazıtlar, Moğolistan yazıtlarından daha önce bulunmuş olmasına karşın, gerek mezar yazıları olmasından kaynaklı kalıplaşmış ifadelerden teşekkül etmesi gerekse de satır sayısı olarak Moğolistan yazıtlarından daha sınırlı olmasından ötürü geri planda kalmıştır.

II. Türk Kağanlığı'na karşı, Basmıl ve Karluk boylarını yanlarına alarak isyan edip Ötüken merkezli bağımsız bir kağanlık kuran Uygurlar da eski Türk yazısıyla yazılmış bazı yazıtlar bırakmışlardır. Bunlar; Tes, Tariat (Terh), Şine Usu, Sevrey, Karı Çor (Xi'an), Hoyto-Tamır, I. Karabalgasun, Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtlarıdır. Söz konusu yazıtlar arasında daha hacimli olan Tes, Tariat ve Şine Usu yazıtlarında esasen II. Türk Kağanlığı'nın çöküşü ile diğer Türk boyları ve bozkır kavimleriyle yaşanan hâkimiyet mücadelesi anlatılmaktadır.

---

¹ Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Bazin 2011: 88-117 ve Aydın 2012.

Genel hatlarıyla yukarıda belirtilen bu Eski Türk yazısıyla yazılmış Eski Türk yazıtları üzerine geçmişten günümüze pek çok konuda araştırma yapılmıştır. Gerek okuma gerek anlamlandırma gerekse de dilbilgisi konuları üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Metinlerin doğru okunması ve anlamlandırılması sürecinden başlayarak, söz dizimi, sözlük bilimi, sözcük yapımı ve diğer bazı dilbilgisi ve anlambilim incelemelerini gerektiren bir başka araştırma konusu da ikilemelerdir.

İkileme, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlatımı/anlamı kolaylaştırmak/pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek gibi amaçlarla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya yakın anlamlı yahut zıt anlamlı ya da sesleri birbirine benzeyen iki veya daha fazla sözcüğün yan yana kullanılmasıdır. İkilemeyi oluşturan sözcükler arasında, anlam ya da ses yönünden benzerlikler bulunmaktadır ve ikilemeler en az iki sözcükten teşekkül etmektedir. Anlamın pekiştirilmesi ve zenginleştirilmesi bir yana, dillerin, evrendeki sonsuz sayıdaki varlıkları karşılamak için başvurdukları yöntemler açısından bakıldığında, ikilemeler daha dikkat çekici bir hâl almaktadır. Çünkü kimi ikilemeleri oluşturan sözcükler, zaman içerisinde ayrı ayrı karşıladıkları anlamları yitirerek, tek ve yeni bir anlama bürünebilmektedir. Böylece dil, evrendeki sayısız varlığa, bünyesindeki malzemeyi kullanarak yeni karşılıklar bulma imkânına kavuşmaktadır. Bu tip anlam değişimleri, soyutlaşmalar ve mecazî kullanımlar, bir dilin ne kadar işlendiğini, olgunlaştığını göstermektedir. Nitekim bu çalışmada incelenen malzemenin bir bölümünün VIII. yüzyıldan kalma yazıtlar olduğu düşünüldüğünde, daha o dönemden Türk dilinin olgunluğu gözler önüne serilmektedir. Dahası, ilişkide olduğu dillere oranla, Türk dili daha fazla ikilemeyi bünyesinde barındırmaktadır.

İkilemelerin bir başka fonksiyonu da hiç şüphe yok ki sözü güzelleştirmesidir. Aralarında ses benzerliği bulunan ikilemeler, konuşma ve günlük yazı dilinde dahi ahenkli bir söyleyişi mümkün kılmaktadır.

İkileme, Almancada, *verdoppelung*, *zwillingsformen*, *hendiadyoin*; Fransızcada, *redoublement*, *hendiadyoin*; İngilizcede, *reduplication*, *reduplication dual*, *hendiadyoin*; Rusçada, *reduplikatsiya*, *povtor udvoyeniye* (Rozental-Telenkova 1976), *parniye*

slova (Baskakov 1947: 244); Osmanlı Türkçesinde, *atf-ı tefsiri, terkihi-i ihmâli, mühmelât* terimleriyle karşılanmaktadır. Türkiye’de yapılan çeşitli araştırmalarda ikileme için “*kelime koşmaları, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımları), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği, tekrarlı yapı sınıfları*” gibi terimler kullanılmıştır.

Türk dilinde bulunan ikilemeler hakkında ilk bilgiler Kâşgarlı Mahmud tarafından verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te şu ifadelere yer verir:

Bil ki Oğuzca tuhaftır. Çift olarak kullanılan bu isim ve fiillerden biri asıldır, diğeri de onun şubesidir veya ona bağlıdır. Onlar (Oğuzlar), Türklerden farklı olarak, tâbi olan kelimeyi tek başına kullanırlar. Örneği şudur: Türkler, bir şey diğeri bir şeye katıldığı zaman, kattı kardı derler. Bir şeyi bir şeye katmakta asıl olan *kattı*’dır; *kardı*, ona tâbidir. Oğuzlar ise bir şeyi bir şeye katmak için *kardı* derler ve aslını (*kattı*’yı) bırakırlar. Bunun gibi Türkler *eğgü yawlak* derler; *eğgü* ‘iyi’dir, *yawlak* ‘kötü’dür; *eğgü* ile birlikte kullanılır; yalnız başına kullanılmaz. Oğuzlar ise onu tek başına kullanırlar (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 187).

İkilemeler üzerine Türkiye’de pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın malzemesinin Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıtlar ve el yazmaları olması sebebiyle, burada Türkiye Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılmış çalışmalara ana hatları ile değinmek yeterli olacaktır. Türkiye’de ikilemeler konusundaki ilk çalışmalar için Foy 1899, Ağakay 1953a, 1953b, Hatipoğlu 1981 ve Tuna 1986 sayılabilir. Ayrıca, Zeynep KORKMAZ, Tahir N. GENCAN, Muharrem ERGİN, Tahsin BANGUOĞLU, Leyla KARAHAN gibi dilbilgisi çalışmaları yapan araştırmacılar da ikilemeler üzerine görüş belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak Necmi AKYALÇIN tarafından, alfabetik olarak hazırlanan *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* (2007) adlı eseri de anmak gerekir.

Eski Türkçe dönemine ait eserlerdeki ikilemeler üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında, Çağatay 1944, Aydın 1997, Şen 2002, Ölmez 1997, 1998, 2017, Sev 2004, Erdem 2005, Aktan 2010, Taş 2012 gibi çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz.

Sözcük ve sözcük gruplarının bağlam içerisindeki yerinin dikkatli bir şekilde incelenmemesi, bazı anlamsal sorunlara yol açmaktadır. Bu sebepten ötürü, incelenen sözcük veya sözcük gruplarının geçtiği cümlelerin, bu tip çalışmalarda

yer alması gerekmektedir. Bu bakımdan, bu yazıda ikilemelerin bulunduğu örnek cümlelere yer verilecektir. Aynı zamanda ikilemelerin geçtiği cümlelerin, hangi yazıtın hangi satırında olduğu da belirtilecektir. Bununla birlikte, yer verilen ikilemelerin daha kolay algılanabilmesi için ikilemeler, koyu renkle gösterilecek böylece algıda seçicilik de sağlanmış olacaktır. Örneğin:

eçü apa ‘ata ced’

[...] kişi oğlnta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olormış [...] (KT D1)

[...] türük törösin ıçgınmış bodunug eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmuş [...] (KT D13)

İkilemelerin geçtiği cümlelerin tamamı alınmak yerine, anlamsal bütünlüğün sağlandığı kısımları almakla yetinilecektir. Bunun yapılmasındaki amaç, gereksiz bir hacim oluşmasına engel olmaktır. İkilemeler yalnızca alfabetik bir sırayla verilmeyecek aynı zamanda anlamsal bir tasnif de yapılacaktır. Bu tasnif, eş anlamlı sözcüklerden oluşanlar, yakın anlamlı sözcüklerden oluşanlar ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşanlar biçiminde olacaktır.

İkilemelerdeki tanıklar için verilen örnekler, Aydın 2017, 2018, 2019 ile Tı-bıkova et al. 2012, Yıldırım 2017 ve Alimov 2014’ten alınmıştır.

1. Eş Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin her ikisi de aynı anlamdadır:

1.1. arkış térkiş ‘kervan’

[...] ötüken yér olorup arkış térkiş ısar neñ buñug yok [...] (KT G8)

[...] ötüken yér o[lo]rup [arkış] térkiş ısar neñ bu[ñug yo]k [...] (BK K6)

1.2. at kü ‘ad, san/şan, şöhret’

[...] türük bodunug atı küsi yok bolmazun téyin kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri él bérigme teñri türük bodun atı küsi yok bolmazun [téyin özümün ol teñri] (KT D25)

[...] kañımız éçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] (KT D26)

[...] türük bodun atı küsi yok bolmazun téyin kañım kaganıg [...] (BK D20)

[...] kañım kaganıg ögüm katunug kötürügme teñri él bérig[me te]ñri türük bodun atı küsi yok bolmazun téyin özümün ol teñri olortdı [...] (BK D21)

[...] éçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun téyin [...] (BK D22)

yazukl<...> [b]érye tawgaçda atı küsi yok boltı [...] (BK D36)

1.3. at yol ‘ad, san’

[...] bunça bodunug atın yolın ayıgma [...] (Ta K5)

1.4. bay bar ‘zengin, varlıklı’

tegdi bay bar ertim [...] (Su 5)

[...] bay bar e<r>tim [...] (Novosyolovo (E 144) 2)

1.5. bodun bokun / bukan ‘halk, millet’

bodunum bokunum (bukanım ?) a bökmedim yıta esizim e [...] (Yeerbek I (E 147) 5)

bo]dunı : bokunı² : tir[...] ka]nlık : erig : (é)liti : udu : yetip [...] (O. 1; A (B?) Yüzü 1-2)

1.6. bök ulug ‘yüce, büyük’

[...] bök ulug kagan [ermiş] (Tes K1)

1.7. eçü apa ‘ata, ced’

[...] kişi oğlnta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olormış [...] (KT D1)

[...] türük törösin içginmiş bodunug eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmuş [...] (KT D13)

[...] eçümüz apamız tutmuş yér suw idisiz bolmazun téyin [...] (KT D19)

kişi oğlnta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olormış [...] (BK D3)

² Rusya’da bulunan Eski Türk yazılı metin parçalarından olan O. 1’deki söz konusu ifadenin harf çevrimi şu şekildedir: ..]d^l Un^lI : b^lU k^lUn^lI : t^lIr^l[...

bodunug eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmış [...] (BK D12)

[...] eçü[müz apamız tutmuş yé]r suw [idi]siz bolmazun [téyi]n [...] (BK D16)

eçümüz apamız yamı kagan tört buluñug étmiş [...] (O D1)

<...> eçüm apam sekiz on yıl olormış [...] (Ta D3)

[...] <...> [b]éş señüt kara bodun turuyun kañım kanka ötünti eçü apa atı (Ta G4)

1.8. edgüti katıgdı ‘iyice, sıkıca’

[...] bo sawımın edgüti éşid katıgdı tıñla [...] (KT G2)

[...] bo sawımın edgüti éşid katıgdı tıñla [...] (BK K1)

1.9. eñ meñ ‘av’

bars : kéyik : eñke : meñke : barmış : eñin : meñin : bulmış [...] (IB, 31)

1.10. eñle- meñle- ‘(vahşi hayvan) avlamaya çıkmak’

bars : kéyik : eñleyü : meñleyü : barmış [...] (IB, 49)

1.11. ertın- ökün- ‘pişman olmak’

[...] türük bodun ertın ökün küregüñün üçün igidmiş kagañına [...] (BK D19)

1.12. esen tükel ‘sağ salım, sapasağlam’

[...] teñri : kutınta : üçünç : yılta : kop : esen : tükel : körüşmiş [...] (IB, 15)

[...] bay : er : koñı : ürküpen : barmış : börike : sokuşmış : böri : agzı : emsimiş : esen : tükel : bolmış [...] (IB, 27)

[...] idişin : ayakın : esen : tükel : bulmış : ögirer : sewinür [...] (IB, 42)

1.13. ew bark ‘ev, bark’

<...> birle ko(ŞU totok birle süñüşmiş erin kop ölürmiş ewin bar[kın <...> kop kelürti [...]) (KT K1)

ewin barkın buzdum o[gu]z bodun tokuz tatar birle térilip kelti [...] (BK D34)

[...] karagan kısılta ewin barkın anta buzdum [...] (BK D37)

[...] ewin barkın yılmısın [y]ulımadım [...] (ŞU D2)

<...> ew barkınt[a] ermiş [...] (ŞU D12)

[...] katıg taşıg ewıg barkıg [tokıtdım?] [...] (Olon-Nuur, Doğudaki Taş Blok Üzerindeki Me-
tin, 2)

1.14. éşid- tıñla- ‘işitmek, dinlemek’

[...] bo sawımın edgüti éşid katıgdı tıñla [...] (KT G2, BK K1)

1.15. ét- yarat- ‘düzenlemek, örgütlemek’

[...] yér suw idisiz bolmazun téyin az bodunug étip yar[atıp] <...> (KT D19)

[...] kögmen yér suw idisiz bolmazun téyin az kırkız bodunug <étip> yarat[ıp] <...> (KT D20)

[...] kögmen yér suw idisiz bolmazun téyin az kırkız bodunug [étip] yaratıp [...] (BK D17)

[...] bodunug nençe étm[iş nençe yaratmış te]ñr[i] yarlıkad[ok ü]ç[ün] özüm olortokuma
tör[t] b[uluñdaki bo]dunug éttim yara[t]dım [...] (BK K9)

1.16. idiş ayak ‘kapacak’

uzuntonlug : idişin : ayakın : kodupan : barmış : yana : edgüti : sakınmış : idişimte : ayakımta
: öñi : kañça : barır : men : tér : yana : kelmiş : idişin : ayakın : esen : tükel : bulmış [...] (IB,
42)

1.17. kadaş kin ‘yakın akraba’

kadaşım a kinim e adrılıtım e yıta [...] (Elegest I (E 10) 12)

kadaşım <a> kinim e yıta adrılıtım [...] (Kızıl-Çıraa II (E 44) 4)

1.18. katıgtı edgüti ‘sıkıca, iyice’

kuzgunug : ıgaçka : bamiş : katıgtı : ba : edgüti : ba : tér : ança : bilinler (IB, 14)

1.19. kut ülüg 'talih, kısmet'

[...] teñri yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün [...] (BK D23)

1. 20. kü küç 'güç kuvvet'

[...] bolayın : teñrim : küsi : küçi : ulug : kut : bérzün [...] (U 181 (T II T) 4-5)

1.21. kü sorug 'şan, şöhet'

küm sorugum küñ tugsuka <kün> batsıka (Su 4)

1.22. neñ neñ 'ne kadar'

neñ neñ sawım <bar> erser [...] (KT G11)

neñ neñ sawım [bar erse]r [...] (BK K8)

1.23. otça borça 'ateş gibi kor gibi'

[...] türgéş kagan süsi bulçuda otça borça kelti [...] (KT D37)

[...] türgéş kagan süsi bulçuda otça borça kelti (BK D27)

1.24. ögir- sewin- 'sevinmek, neşelenmek'

[...] türük begler bod[un ö]girip sewinip toñıtımış közi yügerü körti [...] (BK D2)

[...] kara bodun kaganım kelti tép ög[irip sewinti] [...] (BK D41)

[...] kop : esen : tükel : körüşmiş : kop : ögirer : sevinür [...] (IB, 15)

çıgañ : er : oğlı : kazgançka : barmış : yolu : yaramış : ögire : sevinü : kelir : [...] (IB, 30)

[...] bulupan : uyasıñaru : ögire : sevinü : kelir [...] (IB, 31)

[...] özi : süsi : ögire : sevinü : ordosıñaru : kelir [...] (IB, 34)

[...] ögiñe : kañıña : tegürmiş : ögi : kañı : ögirer : sevinür [...] (IB, 35)

[...] idişin : ayakın : esen : tükel : bulmış : ögirer : sevinür [...] (IB, 42)

[...] ölümté : ozupan : ögire : sevinü : yorıyur [...] (IB, 49)

1.25. ögün- sevin- 'sevinmek'

[...] (e)lt(ä)r(i)ş k(a)g(a)nka (i)ç(i)-k(i)n> ög(ü)ni s(ä)b(i)nü b(a)r(ı)n [...] (Ç, (1) U st sağ) (Barutçu Özönder 2006: 113)

1.26. öl- yit- 'ölmek, yitmek, mahvolmak'

[...] kara bodunum öltün yitdiñ yana içik ölmeçi yitmeçi sen tédim [...] (ŞU D5)

1.27. ölü yitü 'öle, yite'

[...] inim köl tegin birle éki şad birle ölü yitü kazgantım [...] (KT D27)

barmış bodun ölü yitü yadağın yalağın yana kelti [...] (KT D28)

[...] inim köl t[égin] birle éki şad birle ölü yitü kazgantım [...] (BK D22)

[...] yér sayu barmış bodun [yadağın yalağın] ölü yitü <...> (BK D22)

1.28. söz sav 'haber'

er : terkleyü : kelir : edgü : söz : sav : életi : kelir : tér : ança : biliñler : edgü : ol : (IB, 7)

sarığ : atlığ : savçı : yağız : atlığ : yalawaç : edgü : söz : sav : életi : kelir : tér : ança : biliñ : añıg : edgü : ol : (IB, 11)

1.29. tewlig kürlüg armakçı 'hilekâr, sahtekâr, aldatıcı'

[...] tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> üçün armakçısın üçün [...] (KT D6)

[...] tawgaç bodun tewl[igin] kürlüğün [üçün armakçı]sın üçün [...] (BK D6)

1.30. tér- kuwrat- 'derlemek, toplamak'

[...] ilgerü kurıgaru sülep té[r]miş (?) kuwratmış [...] (KT D12)

[...] ilgerü kurıgaru sülep térmış kuwratmış [...] (BK D11)

[...] tokuz oguz bodunumun térü kuwratı altım [...] (ŞU K5)

1.31. toru ölü 'yarı ölü yarı diri, bitkin mecalsiz'

[...] anta kalmışı yér sayu kop toru ölü yoriyur ertig [...] (KT G9)

[...] anta kalm[ışı] yér [say]u kop toru ölü yoriyur ertig [...] (BK K7)

1.32. yañıl- yazın- ‘yanılmak, hata yapmak’

[...] türgéŝ kagan türüküm bodunum erti bilmedökin üçün biziŝe yañıltokın yazıntokın üçün kaganı ölti [...] (BK D16)

1.33. yaŝ ot ‘çayır, çimen’

[...] yış : üze : yaŝ : ot : körüpen : yoriyu : barıpan [...] (IB, 17)

1.34. yawız bat ‘kötü durumda, zayıf’

yawız bat biz azıg üküşüg körtüg [...] (O D7)

1.35. yawız yawlak ‘kötü, periŝan’

[...] içre aŝsız taŝra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum [...] (KT D26)

[...] içre aŝsız taŝra tonsuz yawız yawlak bodunta [üze olortum [...]] (BK D21)

1.36. yok çıgañ ‘yoksul, fakir’

yok çıgañ bodunug kop kuwrat<d>ım [...] (KT G10)

[...] yok çıgañ bodunug kop kuwratdım [...] (BK K7)

2. Yakın Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkillemeler

Bu tür ikilemeler, birbirine yakın anlamlı veya birbirini anlam olarak tamamlayan sözcüklerden oluşur:

2.1. adrıl- seçlin- ‘ayrılmak (ölmek)’

adrılıtım seçlintim yita buŝ a (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2)

2.2. adrılma- azma- ‘ayrılmamak, doğru yoldan sapmamak’

[...] teñri bilge kaganta adrılmalım azmalım téyin ança ütledim [...] (O K3)

2.3. adrılma- seçlinme- ‘ayrılmamak (ölmemek)’

[...] ézençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm (Altın-Köl I (E 28) 6)

2.4. alkın- arıl- ‘yok olmak, mahvolmak’

[...] kop anta alkıntıg arıltıg anta kalmışı yér sayu [...] (KT G9)

[...] kop anta alkıntıg arıl[tıg] anta kalm[ışı] yér [say]u [...] (BK K7)

2.5. alkın- yok bol- ‘mahvolmak, yok olmak’

[...] teñri öl témiş erinç türük bodun ölti alkıntı yok boltı [...] (T1 B3)

2.6. alp erdem ‘kahramanlık, yiğitlik’

alpı erdemi anta kükti [...] (KÇ B4)

[...] bilgesin üçün alpın erdemin [üçü]n kaz[g]antı <...> (KÇ B7)

<...> [taw]gaçka bunça süñüşüp alpın erdemin üçün kü bunça tutdı (KÇ B12)

<...>m üçün alpın üçün erdemin üçün (Uybat II (E 31) 2)

ant<a> él kızı erdim alp erd[em] <...> (El-Bajı (E 68) 15)

özde oglum a esiz e alp erdemimdaki (Lisiç’ya I)

[...] kamuş : ara : başım : antag : alp : men : erdemlig : men [...] (IB, 10)

<...> özlüki boz at erti kedim <...> alpı erdemi anta kükti (?) (KÇ B4)

<...> bilgesin üçün alpın erdemin [üçü]n <...> (KÇ B7)

<...> [taw]gaçka bunça süñüşüp alpın erdemin üçün (KÇ B12)

2.7. ańıg üz ‘kötü, aksi’

[...] apa tarkangaru içre saw ıdmiş bilge tońukuk ańıg ol üz ol [...] (T1 K10)

2.8. ar- oŋ- ‘yorulmak, bitkin düşmek’

[...] özlük : at : öŋ : yérde : arıp : oŋup : turu : kalmış [...] (IB, 17)

2.9. art- taş- ‘artmak, çoğalmak’

altun soŋa yış kéyiki artgıl taşgıl [...] (Altın-Köl I (E 28) 7)

2.10. azıp kal- adrıl- ‘çekip gitmek, ayrılmak, ölmek’

élim utuşıŋa azıp kala<y>ın adrılayın [...] (Elegest I (E 10) 9)

2.11. edgü beŋi ‘iyilik, mutluluk’

<...> kagan élinte karıp edgü beŋi körti [...] (KÇ B3)

2.12. emgetme- tolgatma- ‘eziyet, sıkıntı çektirmemek’

<...> igidiŋ emgetmeŋ tolgatmaŋ <...> [...] (BK K13)

2.13. él törö ‘ülke, yasa’

[...] tawgaç kaganka élin törösin alı bérmiş [...] (KT D8)

ança kazanmış étmiş élimiz törömüz erti türük oguz begleri bodun éşidiŋ üze teŋri bas-
masar asra yér telinmeser türük bodun éliŋin töröŋün kim artatı <...> (KT D22)

[...] altı yégirmi yaşına éçim kagan élin törösin ança kazgantı [...] (KT D31)

[...] bumın kagan istemi kagan olormış olorupan türük bodunuŋ élin törösin tuta bérmiş
[...] (BK D3)

[...] tawgaç kaganka élin tör<ö>sin alı bérmiş [...] (BK D8)

[...] kaŋım [kagan élig törög kazanıp uça barmış] [...] (BK D13)

[...] ança kazanmış ança étmiş élimiz [törömüz erti türük oguz begleri bo]dun éşidiŋ [...] (BK D18)

[...] üze teŋri basmasar <asra> yér telinmeser türük bodun éliŋin töröŋin kim artatı [...] <...> (BK D19)

[...] [élig törög] y[ég]di kazgantım [...] (BK D36)

[...] asra yağız yér igit<d>ök için élimin törömün étinti[m] [...] (Ta B3)

<...> yégen (?) érkın (?) élimin törömün kaşın? (Hoyto-Tamır VII 3)

kara bodunum katıglanış él törösin ıdmanı [...] (Elegest I (E 10) 7)

él törü (Talas VI, Çiyin Taş A 1)

2.14. élsire- kagansıra- ‘yurdunu, kaşanını kaybetmek’

yéti yüz er bolmış yéti yüz er bolup élsiremiş kagansıramış bodunug [...] (KT D13)

[...] yéti yüz er bolmış yéti yüz er bolup él[siremiş kagansıramış bodunug [...] (BK D11)

2.15. éş kadaş ‘eş, dost, akraba’

buı a éşim kadaşım yıta [...] (Çaa-Höl VI (E 18) 4)

2.16. ı taş ‘yazı, yaban’

bod kalmadı ıda taşda kalmış kuwranıı yéti yüz boltı [...] (T1 B4)

2.17. içik- yükün- ‘tâbi olmak, boyun eğmek’

[...] kaganka kırkız bodunı içikdi yükünti [...] (T1 K4)

2.18. ini éçi ‘erkek kardeş, ağabey’

[...] oğlıtı kagan bolmış erinç anta [késre inisi éçisin teg [...] (KT D5)

[...] armakçısın için inili éçili kıkşürtökin için begli bodunlug yoşaşurtokın için [...] (KT D6)

[...] inisi éçisin teg kılınmadok erinç oğlı kaşın teg [...] (BK D5)

[...] kürlügin [üçün armakçı]sın için inili [éçili kıkşürtökin için begli bodunlug] [...] (BK D6)

[...] inisi éçisin bilmez erti oğlı kaşın bilmez erti [...] (BK D18)

inim éçim yıta adrılı bardımız yıta (Çaa-Höl VI (E 18) 2)

iniñizke éçinizke ingen yüki éld<e> tüşürtünüz (Altın-Köl I (E 28) 3)

er er<d>em <ü>çün inim éçim uyurun üçün beñgümün tike bérti (Altın-Köl I (E 28) 9)

[...]erim e inim e éçim e <...> bökmedim (Uybat III (E 32) 17)

2.19. iş küç 'iş, güç'

körmiş elig yıl işig küçüg bérmiş ilgerü kün tugsıkda [...] (KT D8)

[...] ne kaganka işig küçüg bérür men tér ermiş [...] (KT D9)

[...] bunça işig küçüg bértökgerü sakınmatı [...] (KT D10)

bodunug kop baz kiltım yag<ı>sız kiltım kop maña körti işig küçüg bérür [...] (KT D30)

[...] inim köl tégin <...> işig küçig bértök üçün türük bilge kagan [...] (KT B)

işig küçüg bérmiş ilgerü kün tugsıkda bükli kaganka tegi [...] (BK D8)

[...] ne kaganka işig küçüg bérür men tér ermiş [...] (BK D9)

[...] kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bértim [...] (T2 D2)

[...] kañım бага теңрикеп еп апа ёримиş işig küçin bérmiş erti <...> (O D5)

[...] теңри билге кагапа сақип işig küçüg bérsigim бар ерmiş ериң [...] (O K2)

[...] ög<g>en atka işig küçüg bérti (O K3)

tört bulıñdaki bodun <i>ş küç bérür [...] (Ta B4)

[...] işig küçüg bérgil tédim [...] (ŞU D5)

2.20. kamşa- uma- 'hareket edememek, kımlıdayamamak'

[...] utru : yérde : ogrı : sokuşup : tutupan : minmiş : yéliñe : kudursugınıña : tegi : yagrıpan
: kamşayu : umatın : turur [...] (IB, 16)

bir : karı : öküzüg : bélin : biçe : kumurşga : yémiş : kamşayu : umatın : turur : tér : ança :
bilijler : yavlak : ol : (IB, 37)

tıgıg : tértrü : kişemiş : kamşayu : umatın : turur : tér : ança : bilijler : yavlak : ol : (IB, 39)

2.21. kat bük 'kıyı, bucak'

ulug : ev : örtenmiş : katıña : tegi : kalmadok : bükiñe : tegi : kodmadok : tér : ança : biliñler : yavlak : ol : (IB, 9)

2.22. kazgan- ét- 'kazanmak, elde etmek'

[...] kazganı bértim éti bértim <...> buñsuz kılıtm [...] (BK K12)

[...] ança kazganmış ança étmiş élimiz [törömüz erti türük oguz begleri bo]dun éşidiñ [...] (BK D18)

2.23. kul küñ 'erkek ve kadın köle'

[...] kulum küñüm bodunug teñri (ŞU D1)

2.24. köz kaş 'göz, kaş'

[...] éki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yavlak boltaçı tép sakıntıtm [...] (KT K11)

2.25. küñ kul 'kadın ve erkek köle'

[...] özi yañıltı kaganı ölti bodunı küñ kul boltı [...] (KT D20)

[...] özi yañıltı kaganı ölti bodunı küñ kul boltı [...] (BK D17)

[...] küñüm kulum bodunug teñri yér anta ayu [bé]rti [...] (ŞU G9)

2.26. küñed- kulad- 'cariye, köle olmak'

[...] élsiremiş kagansıramış bodunug küñedmiş kuladmış bodunug [...] (KT D13)

[...] él[siremiş kagansıramış bodunug küñedmiş kuladmış bodun]ug [...] (BK D11)

2.27. otsuz suvsuz 'otsuz, susuz'

kéyik : oğlı : men : otsuz : suvsuz : kaltı : uyn : neçük : yoriym : tér : ança : biliñler : yavız : ol : (IB, 45)

2.28. ög kañ 'ana, baba'

[...] kugu : kuş : kanatına : urup : anın : kalıyu : barıpan : ögiñe : kañıña : tegürmiş : ögi : kañı : ögärer : sevinür [...] (IB, 35)

[...] oğlı : öginte : kañınta : övkelepen : tezipeñ : barmış [...] (IB, 58)

2.29. öl- yok bol- ‘ölmek, yok olmak’

[...] men iniligü bunça başlayu kazganmasar türük bodun ölteçi erti yok boltaçı erti [...] (BK D33)

2.30. ölü- urugsırat- ‘öldürmek, soyunu yok etmek’

[...] türük bodun ölüreyin urugsıratayın tér ermiş [...] (KT D10)

[...] türük bodunug ölü[eyin urugsıra]tayın [tér ermiş üze] (BK D9)

2.31. saw ötüğ ‘söz, dilek’

<...> tatawı bodun tawgaç kaganka körti yalawaçı edgü sawı ötügi kelmez téyin [...] (BK D39)

2.32. savçı yalawaç ‘haberci, elçi’

sarığ : atlığ : savçı : yağız : atlığ : yalawaç : edgü : söz : sav : életi : kelir : tér : ança : bilıñ : añıg : edgü : ol : (IB, 11)

2.33. sıgta- yogla- ‘ağıt yakmak, yas tutmak’

[...] üç kurıkan otuz tatar kıtañ tatawı bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış [...] (KT D4)

[...] üç kurıkan otuz tatar kıtañ tatawı bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış [...] (BK D5)

2.34. uguş bodun ‘soy, halk’

[...] iniygünüm oğlanım birki ugu(ŞUm [bodunum] [...]) (KT G1)

[...] iniygünüm oğlanım birki ugu(ŞUm bodunum [...]) (BK K1)

bir kişi yañılsar uguşı bodunu böşükünje tegi kıdmaz ermiş [...] (KT G6)

bir kişi yañılsa[r] uguşı bodunu böş]ükünje tegi kıdmaz [...] (BK K4)

[...] yégirmi yaşıma basmıl idok <k>ut ugu(ŞUm bodun<um> erti [...] (BK D25)

2.35. yadag yalaŋ ‘yaya, yalın, çıplak’

barmış bodun ölü yitü yadagin yalaŋın yana kelti [...] (KT D28)

[...] yér sayu barmış bodun [yadagin yalaŋın] ölü yitü <...> (BK D22)

2.36. yaŋra- keŋre- ‘söylenmek, sızlanmak’

uzuntonlug : köznüsin : kölke : ıçgınnmış : yarın : yaŋrayur : kéçe : keŋrenür : tér : ança :
bilinler : muŋlug : ol : aŋıg : yavlak : ol : (IB, 22)

2.37. yarat- boşgur- ‘örgütlemek, öğretmek’

[...] türük törisin ıçgınnmış bodunug eçüm apam törisinçe yaratmış boşgurmış [...] (KT D13)

bodunug eçüm apam törisinçe yaratmış boşgurmış [...] (BK D12)

2.38. yér suw ‘vatan, toprak’

[...] eçümüz apamız tutmış yér suw idisiz bolmazun téyin [...] (KT D19)

[...] kögmen yér suw idisiz kalmazun téyin az kırkız [...] (KT D20)

[...] eçü[müz apamız tutmış yé]r suw [idi]siz bolmazun [téyi]n [...] (BK D16)

[...] kögmen yér suw idisiz kalmazun téyin az kırkız [...] (BK D17)

[...] tokuz oguz bodun yérin suwın ıdıp tawgaçgaru bardı [...] (BK D35)

<...> gakiŋa? yériŋerü suwıŋaru kondı bérye karlok bodun tapa süle tép [...] (BK D40)

[...] ol yérimin suwumun konur köçür ben (Ta B4)

yérim e suwum a esizim e (Şançi III (E 152), 3)

2.39. yogçı sıgıtçı ‘yasçı, ağıtçı’

kergek bolmış yogçı sıgıtçı öŋre kün tugsıkda [...] (KT D4)

[...] tép sakıntım yogçı sıgıtçı kitañ tatawı bodun başlayı [...] (KT K11)

yogçı sıgıtçı öŋre kün tugsıkda büklü çöl<l>üg él [...] (BK D5)

2.40. yurtda yolta ‘orada burada’

[...] tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz (KT K9)

2.41. yüz beñiz ‘yüz, beniz’

<...> [y]üz (?) er yüzi biñ er beñizi beglik kaş[ı] [...] (Oçurı (E 26) 9)

3. Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşanlar İkilemeler

Bu tür ikilemeler, birbirinin karşıtı olan sözcüklerden oluşur:

3.1. açsık tosık ‘açlık, tokluk’

[...] açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen [...] (KT G8)

[...] açsar (açsık ?) tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen [...] (KT K6)

3.2. antlıg antsız ‘antlı, antsız’

antlıg adaşım a antsızda edgü eşim e adrılıtım a (Begre (E 11) 8)

3.3. at- tut- ‘atmak, tutmak’

atsar alp ertiniz e tutsar küç ertiniz e [...] (Altın-Köl I (E 28) 5)

3.4. az üküş ‘az, çok’

[...] çıgañ bodunug bay kılıtım az bodunug üküş kılıtım [...] (KT G10)

[...] yalañ bodunug tonlug <kılıtım> çıgañ bodunug bay kılıtım az bodunug üküş kılıtım [...] (KT D29)

[...] çıgañ bodunug bay kılıtım az bodunug üküş kılıtım [...] (BK K7)

[...] türük bodunug yiçe étđi yiçe igit<d>i çıgañıg bay kılıtı azıg üküş kılıtı [...] (BK D14)

[...] az bodunug üküş kılıtım ıgar élligde [ıgar ka]ganlıkda [...] (BK D24)

yawız bat biz azıg üküşüg körtüg [...] (O D7)

3.5. bilir bilmez ‘bilir, bilmez’

[...] körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı [...] (KT K10)

3.6. çıgañ bay ‘yoksul, zengin’

[...] çıgañ bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım [...] (KT G10)

[...] yalañ bodunug tonlug <kıltım> çıgañ bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım [...] (KT D29)

[...] çıgañ bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım [...] (BK K7)

[...] türük bodunug yiçe étđi yiçe igit<d>i çıgañıñ bay kıltı azıg üküş kıltı [...] (BK D14)

[...] yalañ bodunug tonlug <kıltım> çıgañ bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım [...] (BK D23 = KT D29)

3.7. er- bar- ‘gelmek, gitmek’

[...] köl tégin yéti otuz yaşına karlok bodun erür barur erkli yağı boltı [...] (KT K1)

[...] karlok bodun buñsuz erür barur erkli yağı boltı [...] (BK D29)

3.8. ilgerü kurıgaru ‘doğuya, batıya’

[...] ilgerü kurıgaru sülep té[r]miş (?) kuwratmış [...] (KT D12)

[...] ilgerü kurıgaru sülep térmış kuwratmış [...] (BK D11)

3.9. kon- köç- ‘konmak, göçmek’

[...] ol yérimin suwumun konur köçür ben (Ta B4)

3.10. köç- kon- ‘göçmek, konmak’

kan : süke : barmış : yağı : sançmış : köçürü : konturu : kelir [...] (IB, 34)

3.11. körür körmez ‘görür, görmez’

[...] körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı [...] (KT K10)

3.12. kün tün 'gündüz, gece'

[...] kün yeme tün yeme yelü bardımız [...] (T1 K3)

3.13. ot suw 'ateş su'

[...] ança kazanıp birki bodunug ot suw kılmadım [...] (KT D27)

[...] ança kazanıp birki bodunug ot suw kılmadım [...] (BK D22)

3.14. teñri yér 'gök, yer'

[...] to[kuz ogu]z meniñ bodunum erti teñri yér bulgakım üçün ödiñe (KT K4)

teñrideki künke yérdeki élimke bökmedim (Barık III (E 7) 3)

[...] kulum küñüm bodunug teñri yér ayu bérti anta sançdım [...] (ŞU D1-2)

[...] küñüm kulum bodunug teñri yér anta ayu [bé]rti [...] (ŞU G9)

[...] üze : teñrike : tegir : asra : yérke : kirür [...] (IB, 20)

3.15. tün küntüz 'gece, gündüz'

téyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olormad<ım> [...] (KT D27)

[...] yok bol[mazun] téyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olormadım [...] (BK D22)

[...] ol sawıg eşidip tün udisıkım kelmedi küntüz olorsıkım kelmedi [...] (T1 G5)

[...] <...>dı tün udımatı küntüz olormatı [...] (T2 D1-2)

3.16. tünle küntüz 'gece, gündüz'

[...] ulug kut bérzün tü[n]le küntüz yorisar [...] (U 181/5-6)

3.17. tün kün 'gece, gündüz'

[...] ol sawın eşidip tün yeme udisıkım kelmez erti <kün yeme> olorsıkım kelmez erti [...] (T1 D5)

[...] tütünçs[üz : ot : yok : tüni : kü]ni : ök[ünç : yok [...] (Or. 8212/78 (Ch. 0014), B Fragmanı, A (B?) Yüzü 3-4)

3.18. tünli künli ‘geceli gündüzlü’

kök öñüg yoguru sü yorıp tünli künli yéti ödüşke suwsuz keçtim [...] (BK G-D)

3.19. ulug kiçig ‘büyük, küçük’

[...] esizim e ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yita esizlerim e (Yeerbek I (E 147) 5)

3.20. ürünj kara ‘soylu, avam’

[...] ürünjümüg e karamıg a azdım a (Begre (E 11), 3)

[...] ürünjüm karam esiz yüz elig erim e esizim e (Köjeelig-Hovu (E 45) 7)

3.21. yalañ tonlug ‘çıplak, giyimli’

[...] yalañ bodunug tonlug <kıltım> çıgañ bodunug bay kılıtım az bodunug üküş kılıtım [...] (KT D29)

[...] yalañ bodunug tonlug kılıtım çıgañ bodunug bay kılıtım (BK D23)

3.22. yarın kéçe ‘sabah, akşam’

ten- : -si : men : yarın : kéçe : altun : örgin : üze : olurupan [...] (IB, 1)

ala : atlıg : yol : teñri : men : yarın : kéçe : eşür : men [...] (IB, 2)

[...] yarın : yañrayur : kéçe : keñrenür [...] (IB, 22)

3.23. yér teñri ‘yer, gök’

[...] bilge ataçım yoguñ koruguñun kazgantım <...> yér teñri öd<...>ç kirür er[ti] <...> (O K4)

<...> [yér] teñri kılıntokta uygur kagan olormıñ [...] (Tes K1)

[...] yér teñ[ri] p ylsçbe(s?) [...] (Yır-Sayır II (E 94) 1)

Sonuç

Diller, dış dünyada bulunan sonsuz sayıdaki varlığı karşılamak için çeşitli yöntemlere başvurur. Zira dil malzemeleri, bu sınırsız sayıdaki varlığı karşılamak üzere; sonsuz, birbirinden tamamen farklı ses ve anlam içeren kavram türetmekte yetersiz kalmaktadır. Dillerin başvurdukları bu yöntemlerden bazıları; sözcüklere eş anlamlılık, eş seslilik yüklenmesi ve mecazlı, yan anlatımların kazandırılmasıdır. Bu eş anlamlılık kimi durumlarda komşu dillerden sözcük ödünçlemeleri biçiminde gerçekleşmekte, kimi durumlarda ise o dilin öz sözcükleri üzerinden cereyan etmektedir. Bunların yanında bazı sözcükler de birbirine yakın anlamlar içermektedir. Bu anlamlar birbirinden küçük noktalarda ayrılır. Söz konusu dil olayları, dilin derinliğinin ve zamansal olarak uzun mesafeler aşmasının birer göstergesidir.

Sözcüklerin mecazî anlam kazanmaları uzun süren bir süreci işaret etmektedir. Bu duruma benzer bir süreç ikilemeler konusu için de geçerlidir. Bazen ikilemeyi oluşturan öğeler gerçek anlamlarını yitirerek, anlamsal olarak ikilemenin içinde eriyerek bambaşka bir anlama kavuşmaktadır. Bunun nedeni ise dış dünyadaki sınırsız kavramın karşılanması zorunluluğudur. Bu zorunluluğun giderilmesinin yanında ikilemeler sözü güçlendirmekte aynı zamanda da ifadeyi güzelleştirmektedir. Kimi durumlarda sözcükler, gerçek anlamlarının dışında mecazî anlamlar kazanabilmekte kimi durumlarda ise ikileme oluşturabilmektedir.

İkilemeyi oluşturan sözcükler bazı teşkillerde öz anlamlarını ayrı ayrı koruyabilmekte bazı durumlarda ise bambaşka, yeni anlamlar kazanabilmektedir. Bu yazıda, tüm Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları incelenmiştir. II. Türk Kağanlığı, Uygur yazıtları, Yenisey Bölgesi, Dağlık Altay Cumhuriyeti, Kırgızistan, Moğolistan'daki diğer yazıtlar ve eski Türk yazısıyla kâğıda yazılmış el yazmaları çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. İkilemeler tespit edilmekle yetinilmeyip, anlamsal çağrışımlarının da görülebilmesi için, ikilemelerin geçtiği cümleler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Yapılan inceleme sonrasında, Eski Türk yazısıyla yazılmış tüm yazıtlar ve el yazlarında, eş anlamlı **36**; yakın anlamlı **41**; karşıt anlamlı ise **23** ikileme tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda görüldüğü üzere, kimi ikilemelerde, ikilemeyi meydana getiren öğelerin her ikisi de ek almazken, kimi ikilemelerde ise öğelerin her ikisi de ek almıştır:

Ek almamış olan ikilemelere birkaç örnek vermek gerekirse;

bay bar ‘zengin, varlıklı’, *bök ulug* ‘yüce, büyük’, *añig üz* ‘kötü, aksi₂, ar- öñ- ‘yorulmak, bitkin düşmek’, *iş küç* ‘iş, güç’, vs.

Her iki öğesi de ek almış örnekler:

yurtta volta ‘orada burada’, *yogçı sıgıtçı* ‘yasçı ağıtçı’, *yañra- kenre-* ‘söylenmek, sızlanmak’, *sıgta- yogla-* ‘ağıt yakmak, yas tutmak’, *ölür- urugsırat-* ‘öldürmek soyunu yok etmek’.

Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmalarında geçen ikilemelere baktığımızda, hem isim soylu hem de fiil kökünden sözcüklerin ikileme teşkilinde kullanıldığı görülmektedir. İsim soylu sözcüklerle teşkil edilmiş ikilemelere birkaç örnek:

ög kañ ‘ana baba’, *otsuz suvsuz* ‘otsuz susuz’, *muñlug añig* ‘sıkıntı verici kötü’, *künj kul* ‘erkek ve kadın köle’.

Fiillerden oluşmuş ikilemelere örnekler:

künjed- kulad- ‘cariye olmak, köle olmak’, *kamşa- uma-* ‘hareket edememek, kımıldayamamak’, *azıp kal- adrıl-* ‘çekip gitmek ayrılmak’, *adrıl- seçlin-* ‘ayrılmak, ölmek’.

Tüm bu tespitler sonrasında görülüyor ki Türk dili, henüz VIII. yüzyılda dahi ikilemelere sık sık başvurmaktadır. Bu da Türkçenin VIII. yüzyıldan çok daha öncesinde, ikilemeleri bünyesinde bolca barındıracak olgunlukta bir dil olduğunu göstermektedir. Anlamın kuvvetlendirilmesi için teşkil edilmiş ikilemeler aynı zamanda ahenkli bir yapıya sahiptir. Kullanılan ikilemeler hem sözü güzelleştirmek hem de ifadeyi güçlendirmek fonksiyonlarını üstlenmiştir.

Kısaltmalar

BK = Bilge Kağan Yazıtı.

Ç = Çoyr Yazıtı.

IB = Irk Bitig.

KarB II = II. Karabalgasun Yazıtı.

KÇ = Küli Çor Yazıtı.

KT = Köl Tegin Yazıtı.

O = Ongi Yazıtı.

ON = Olon-Nuur Yazıtı.

ŞU = Şine Usu Yazıtı.

Su = Suci Yazıtı.

T = Tonyukuk Yazıtı.

Ta = Tariat (Terh) Yazıtı.

Kaynakça

AĞAKAY, M. A. (1953a). “İkizlemeler Üzerine I”, Türk Dili, 16: 189-191.

AĞAKAY, M. A. (1953b). “İkizlemeler Üzerine II”, Türk Dili, 17: 268-271.

AĞAKAY, M. A. (1954). “Türkçede Kelime Koşmaları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954: 97-104.

AĞCA, F. (2015). “Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık ikilemeleri Üzerine”, Türkbilig, 30: 201-221.

AKTAN, B. (2008). “Divanü Lûgati’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 28: 1-12.

AKYALÇIN, N. (2007). Türkçe İkilemeler Sözlüğü, Ankara: Anı.

ALIMOV, R. (2014). Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme, Konya: Kömen.

AYDIN, E. (1997). “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, Türk Dili, 577: 417-421.

AYDIN, E. (2012). “Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir?”, Turkish Studies, 7/2: 161-168.

AYDIN, E. (2013). “Olon-Nuur/Galuut (Moğolistan) Yazıtı Üzerine Notlar”, Bengü Belak, Ahmet Bican ERCILASUN Armağanı, Ed. B. GÜL, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 123-130.

AYDIN, E. (2017). Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYDIN, E. (2018). Uygur Yazıtları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYDIN, E. (2019). Sibirya’da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları, İstanbul: Kronik Kitap.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, S. (2006). “Çöyr Yazıtı”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3/3: 108-124.

BASKAKOV, N. A. & T. M. TOŞÇAKOVA (1947). Oyrotsko-Ruskiy Slovar, okolo 10000 slov, Moskova: OGIZ.

BAZIN, L. (2011). Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri, Çev. V. KÖKEN, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BOZOK, E. (2018). “Yazıtlarda Geçen ıda taşda İfadesinin Türkiye Türkçesinde ve Ağızlardaki Karşılıkları”, Zeitschrift für die Welt der Türken, 10/3: 98-108.

ÇAĞATAY, S. (1944). “Uygurcadaki Hendiadyoinler”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi, 1: 97-144.

ERCILASUN, A. B. & Z. AKKOYUNLU (2015). Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin), 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERDEM, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine, Bilig, 33: 189-225.

FOY, K. (1899). “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba”, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, 2/2: 105-136.

HATIPOĞLU, V. (1981). Türkçede İkilemeler, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAMAN, A. (2019). “Yenisey Yazıtlarında Geçen adrıl- seçlin- ikilemesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 67: 7-26.

KARGI-ÖLMEZ, Z. (1997). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 19-40.

KARGI-ÖLMEZ, Z. (1998). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”, *Bahşi Ögdisi*, 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus RÖHRBORN Armağanı, Eds. M. ÖLMEZ & J. P. LAUT, *Simurg, İstanbul-Freiburg*: 237-234.

ROZENTAL, D. & M. A. Telenkova (1976). *Slovar Spravočnik, Lingvističeskih Terminov*, Moskva: Prosveščeniye.

ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]

ŞEN, S. (2015). “Tunyukuk Yazıtındaki ıda taştta ikilemesi Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, 17: 95-102.

SEV, G. (2004). “Divanü Lûgati’t-Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili*, 634: 497-510.

ŞIRIN, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TAŞ, İ. (2012). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 60/2: 43-95.

ÖLMEZ, M. (2017). “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 65-2: 243-311.

TIBIKOVA, L. N. et al. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov, Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet*.

TOPRAK, F. (2005). “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5/2: 277-292.

TUNA, O. N. (1983). “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1982-1983: 163-228.

ÜSTÜNOVA, K. (1998). Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler, Türk Dili, 557: 464-470.

YILDIRIM, F. (2017). Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.